

Bela Duranci

NAPLÓJEGYZETEIMBŐL, KONDOR BÉLÁRÓL*

1962. augusztus 21.

Úgy döntöttem, még egyszer elmegyek az olvasóterembe. Ki akarom egészíteni a jegyzeteimet Moravcsik *Bizánc és a magyarság* című könyvéből. Az ő változata valahogy hitelesebbnek tűnik a Gerevichénél. Az egész nem tart sokáig.

A reggeli kávé mellett Kondor Bélával a lehetséges programokat beszéljük meg. A Kárpátiában találkozunk 11 óra körül. Nyugodtan dolgozhatok, Kondor vár, míg megérkezem.

Idejében érkeztem. Kondor egy magas férfival beszélgetett, aki nemrég tért vissza Moszkvából, ahol három hónapot töltött ösztöndíjasként.

– Akárcsak te itt, én is az olvasóteremben üldögéltem. Semmit nem láttam Moszkvából – mondta az ismeretlen. Nyilvánvaló, hogy Kondor megmondta neki, kit vár, s miért is vagyok én itt.

Így azután ismerkedés helyett azonnal belevágtunk annak taglalásába, mi az „okosabb”: könyvtárakban, levéltárakban múlatni az időt, vagy megismerkedni az utca életével... Nekem úgy tűnik, a barátkozás, újabb barátok megismerése sokkal szórakoztatóbb, ám a diplomamunkám miatt kénytelen vagyok időm nagy részét az olvasóteremben tölteni. Ő ott Moszkvában, sajnos nem tett szert újabb barátokra, de barátkozni sem igen volt alkalma. Hanem azt mondja:

– Barátkoztam a folyóiratokkal. Olvasgattam a szomszédos országokból érkezett olvasmányokat, amikor meguntam a témát. Lapozgattam a jugoszláv, cseh, román stb. folyóiratokat. Nem kellett őket különösebben keresni, ott voltak a polcokon, ám csak a legújabb számok. Valószínűleg az év végén rendeztek... Lapoztam ott szabadkai és újvidéki folyóiratokat is.

Ez izgalommal töltött el. Nagyon büszke voltam, hogy a mi Rukovetünk egészen odáig eljutott.

Ám hamarosan szétváltak útjaink. Kondor azt mondta, indulnunk kell. Elinultunk, és én nem kérdeztem, hová.

Nem sokáig mentünk, és egy lakás elé értünk, Kondor becsöngetett, belülről pedig valaki kikiáltott:

– Nyitva van!

Beléptünk, elhaladtunk a konyha mellett, és a szobába értünk. Az ágyon ült egy nyilvánvalóan beteg ember, Kondor barátja.

A beszélgetés során rájöttem, hogy a sovány, pizsamás ember festő. Teli keserűséggel arról beszélt nekünk, hogy lám, nincsen szerencséje. Éppen megbeszélte egy tekintélyes orvossal, hogy kimeszeli a lakását, s most megbetegedett. De reménykedik a gyors felépülésben. „Elvégre a gazdám doktor, talán gyorsan lábra állok” – próbálkozott tréfára fogni a dolgot. Az a gyanúm azonban, hogy itt valami sokkal komolyabbról van szó. Mellesleg az is kiderült, hogy pénze sincs...

Mindenek mellett Kondor megpróbálta felvidítani. Talán jól is esett neki, hogy megtörtük magányát, elnézést kért, amiért semmivel sem tud bennünket megkínálni. Hiszen hát minden olyan váratlanul jött...

Elmenőben Kondor egy pillanatra beugrott a konyhába, és egy csésze alá egy százforintos bankjegyet csúsztatott. Távoztunk, miközben még a küszöbről is visszakiáltottunk a beteg embernek. Csak az utcán jegyezte meg Kondor mintegy mellesleg, hogy „Korniss, nagyon ismert festőművész, maszek pingálással pótolja a megélhetésre szükséges pénzt”, s egy szóval sem mondott többet. Nem dűnnyögött, s egy szót sem szólt a pénzről, ami komoly összegnek számított, s amit ott hagyott az asztalon. Továbbmentünk, majd betértünk egy kávéházba. Nem sokkal később Kondor – nem minden elfogódottság nélkül – egy kis könyvet halászott elő a zsebéből, s elem tolta.

– Neked, ajándékba, az öreg halász, aki nem adta fel...

Azonnal kivettem a könyvet a borítójából, hogy megkérjem, írjon bele valamit. Azonban az ajánlás már ott volt: Duranci Bélának szeretettel 62. aug. 21. Kondor B.

A könyv: Hemingway: *Az öreg halász és a tenger*, Magyar Helikon 1962. Kondor Béla fametszeteivel volt illusztrálva.

Természetesen mindezt csak később tudtam meg, amikor a könyvet lapozgatva feltűntek az illusztrációk. Időközben, megtörve a csendet, Kondor tréfásan megjegyzi: „Nézd meg hátul, nem akármilyen, a 22. számozott példány!” Ott hátul egyebek között az is állt, hogy „az eredeti fametszeteket Kondor Béla készítette”. De azt is megpillantottam, hogy „Felelős szerkesztő: Geréb Béláné”.

E név kapcsán Kondornak a véletlenek találkozásáról kezdek beszélni. Számomra ez jó jel. Béla illusztrálta, majd egy Bélának ajándékozta a könyvet, amelynek szerkesztője egy Béla felesége, akinek vezetékneve, a Geréb, tovább futtatja a történetet.

Iskolatársamnak, a Fenyinek az anyját Geréb Klárának hívták, aki kiváló grafikus volt, s aki hozzáment a Fenyves nevű szabadkai újságíróhoz. Barátom, a fiuk, Fenyves Jóska visszatért Auschwitzből! Édesanyja nem jött vissza, apja pedig nem sokkal Szabadkára való visszatérése után meghalt.

Fenyi és én – míg csak el nem ment végleg Amerikába – azzal szórakoztunk, hogy a végkimerülésig böngészünk képzőművészeti tárgyú könyvekben gazdag könyvtárakat. Ezekből, az annak idején Londonban, Bécsben, Münchenben és Párizsban megjelent könyvekből és folyóiratokból szereztem első információimat Leonardóról, Michelangelóról, Dürerről, Rembrandtról... a reneszánszról és az építészet remekeiről, az impresszionizmusról és a szecesszióról. Egyszóval ezeknek a könyveknek a szárnyán utaztuk be időben Európát, megcsodáltuk az emberi elme teremtette dolgokat, lenyűgözve szemléltük az emberi civilizáció fejlődésének mérföldköveit. Ezzel egyidejűleg barátom, akinek csuklója felett ott volt a beletetovált szám, mesélt a koncentrációs tábor borzalmairól, a krematóriumokról, a szörnyűségekről, mindezt teljesen higgadtan, sőt olykor némi mosollyal emlékezve egyes figurákra, kiváltképp egy Nikoláj nevű orosz fogolyra. Ő gondoskodott a gyerekekről, már ha ez az adott körülmények között egyáltalán lehetséges volt. Fenyi mindig leplezetlen lelkesedéssel emlékezett azokra a falatokra, amelyekre ez az áldott emlékü szenvedő szerzett és osztott szét a gyerekek között.

A véletlenek egybeesésének éppen ez az utolsó szakasza volt az, ami kiváltképp érdekelte Kondort. Ő is emlékezett bizonyos felejthetetlen helyzetekre, emlékezett a háborúra s még inkább az „ötvenhatos eseményekre”.

A Rákóczi úton hazafelé menet javasolta, menjünk le egészen a folyópartig, megmutatja az új luxusszállóban azt a kisebb méretű faliképet, amelyet ő készített. Aztán hazamentünk, s folytattuk a beszélgetést az „öreg halászárról”, illetve a végsőkig való kitartás metaforájáról, Hemingwayről, aki tökéletes formába öntötte „az ember legemberibb tulajdonságát”.

Estefelé megérkezett Németh Lajos, hogy ellenőrizze, van-e még valami teendője holnap esedékes esztergomi látogatásommal kapcsolatban.

Az estét beszélgetéssel töltöttük, Ágota, Lajos, Béla és én. Egyebek között szó esett a Csontváry-gyűjteménnyel rendelkező Gerlóczy esetleges meglátogatásáról is. Ennek kapcsán Lajos bizonyos, az illetékesek részéről tapasztalt „érthetetlen eljárásokról” beszélt a Csontváry-hagyatékkal kapcsolatban, de melleleg szót ejtett bizonyos aktuális „melléfogásokról” is, amelyek azonban számomra ismeretlen területet jelentettek. Mindegy, számomra az a fontos, hogy pénteken megyünk Gerlóczyhoz. Holnap Esztergomban Mucsi Andrásnál, a Keresztény Múzeum kusztozánál, művészettörténeésznél kell jelentkez-nem, a Berenyi utca 2. szám alatt, a Prímási palotában.

Elalvás előtt Hemingway *Öreg halász és a tengerét* olvastam, és nézgettem az illusztrációkat. Nézem az elsőt: megkapó kép arról, hogy a fiatal, a gyerek hogyan gondoskodik az öregről, a fiú, kezében a takaróval mintegy háttérként szolgál az ölében nyitott újság felett, a széken megszunnyadt öreghez. Fekete-fehér, méltóságteljes bánat, ám a keserűség közepette is függőleges egyenes hangsúlyozásával. Akár egy sajtóságos ikon. A következő egy halas kompozí-

ció, a „világ” – amelyben ott a titokzatos ellenség – geometriailag megalapozott rebbenésének már-már absztrakt látványa. A harmadik egy szinte klasszikus idilli látkép lenne, ha nem volna át- és átszöve a magány és a rezignáció fekete-fehér jeleivel. Aztán két oldalt elolvasok: „... össze vagyunk boronálva szépen, már dél óta. És nincs senki, aki segítsen rajtunk, egyikünknek sincs senkije.” És így sorban követik egymást a magányos, „mindenek ellenére” való emberi létezés büszkeségéről szóló, kimondottan grafikusra utaló fanyar vallomások, egy jól felismerhető, öntörvényű poétika sajátosan egyedi megnyilatkozásai. Szükszavú és drámai látványok egészen az utolsó képig, a hatalmat és higgadt-ságot sugárzó, a „nagy hal” legendáját kibontakoztató képig, a kikötőbe behúzott, fehérre lecsupaszított halcsontváz látványáig.

Nyilvánvaló, hogy Kondor olyan grafikus és festő, aki a képzőművészet nyelvén, ragyogó szakmai felkészültséggel, a ma emberéhez szól. Szakmai képzettségét a művészettörténet egyedülálló példaképeinek és remekműveinek ismeretére alapozta, a történet belőle fakad, az emlékek pedig a gyermekkorban és a mindennapokban gyökereznek. Egyébként gyermekkorában Kondor is szembesült a háborúval, a háborús és a háború utáni évek örületével, abban a korban él, amelyben az idomított tömeg egyszólamúságának nevében nyomják el az egyént, az egyéni megnyilatkozást. Ráadásul közvetlenül is részese volt az „ötvenhatos” eseményeknek, most pedig túri a szocialista realizmus önkényét. Szerencsére nálunk a művészetben végérvényesen az „alkotói szabadság” vált uralkodóvá. Habár a provincializmus elég sokáig ott lesz még a fejekben, a politikai hatalmasságok és a „csinovnyikok” fejében mindenképpen. Kérdem, miért menet közben ajándékozta nekem a Hemingwayt, s miért nem itt a műteremben, mondjuk, ma reggel vagy tegnap.

1962. augusztus 22.

A Keresztény Múzeumban (Primás palota) felkerestem Mucsi András kusztozt. Bejelentettek nála már Esztergomba érkezésem előtt. Szívélyesen fogadott.

Szemmel látható, hogy a hatalmas kupolás katedrális az esztergomi vár korábbi, értékes részeinek „alapos” rombolása után építették fel.

Körüljártam a királyi palotát, és elbűvölt a restaurációja. S eszembe jutottak Dercsényi professzor szavai. Valóban, amijük van, azt be is tudják mutatni. Nekünk az Adria partján sokkal több hasonló értékünk van.

Nagy élvezettel nézegettem a királyi palota és a kápolna egyes részeit, a portált, majd a végén teljesen zavarban voltam. Nem tudtam magamnak felvázolni a III. Béla (1172–1196) korabeli állapotokat. Béla bizánci udvarban nevelkedett, majd királlyá koronázták, és ő lett az esztergomi vár építője. Több mint valószínű, hogy ízlése ott, abban az akkoriban páratlan, káprázatos környezetben formálódott. Ebből adódóan tehát a híres „porta speciosá”-nak, az ún. „szép templom”-nak, az esztergomi bazilika egyedülálló főbejáratának mindenkép-

pen valamilyen „köze” lehet a bizánci elődökhöz is, nemcsak az olasz és a francia román stílushoz.

A lényeg, hogy körüljártam az ásatásokat, s felejtethetlen marad számomra a restaurált királyi kápolna szentélye. Lenyűgözött egységével, összhangjával, arányaival, megvilágításával. Egyszerűen pompás!

Megnéztem a múzeumot is, valóban rendkívül gazdag. Sok értékes alkotást láttam.

Először volt alkalmam például Dürert látni. A gyorsaság miatt azonban minden „összekeveredett” bennem.

Nem időztem ott sokáig, siettem vissza Pestre.

Délután Kondor és én Szilágyi Julika és fivére szüleinek villájában vendégeskedtünk. Az apa, ha jól értettem, valahol Nyugaton, talán Hollandiában nagykövet (volt, vagy most is az). Őt, természetesen, nem láttam. Pompásan megvendégeltek bennünket. Mintha csak mi is diplomaták lettünk volna. Taxi-val jöttünk haza.

(befejezetlen)

1962. augusztus 23.

Székesfehérvár.

A vasútállomásról először az István Király Múzeumba vezetett az utam. Felmutattam Dercsényi professzor névjegykártyáját, mire a hivatalnok bevezetett az igazgatóhoz. Fitz Jenő, foglalkozását tekintve régész, barátságosan fogadott, előzékeny volt, s a kávé mellett Szent István szarkofágjáról beszélgettünk. 1040 körül keletkezett, Itáliából érkezett mesterek faragták ki. Azt mondtam, szerintem ez egy római szarkofág, amelyet átalakítottak az újabb szükségleteknek megfelelően, talán éppen bizánci mesterek faragták, akiknek abban az időben errefelé is lenniük kellett. No de Fitz mégiscsak nagyobb szakember, ráadásul ez a szűkebb szakterülete.

A felkínált kíséretet és minden más segítséget megköszöntem, de nem tartottam rá igényt. Csak arra vonatkozóan kértem útbaigazítást, hogyan találhatok oda a szarkofághoz. Semmi más nem érdekelt. Szeretem a múlt alkotásait egyedül nézegetni, aztán a látottak alapján képzeletben hozzáteszem a magam következtetéseit. Ha valaki ott van, többet beszélünk és kevesebbet élünk át szemlélődés révén.

Elmentem a Romkertbe is, ebbe a szépen berendezett lapidáriumba, amely részben az út alatt volt. Először láttam ilyesmit. Minden szépen látszott fentről, az utcáról. Mintha csak „kirajzolták” volna, úgy sejlének fel a háromhajós bazilika alapjai. István király idejében építették, majd a 14. században alakították át és építettek hozzá.

Nagyon szépen megcsinálták az egészet. Odalról a helyszínen és a környéken talált díszítőelem-töredékekkel borították be a lapidárium egyik felét. A

szarkofágot úgy helyezték el, mintha csak az eresz alatt lenne (Mauzóleum), kiemelve, szemmel láthatóan nagyobb jelentőséget tulajdonítva neki a magyar történelem jelen időszakából származó egyéb, itt látható tárgynál. Most, hogy eredetiben veszem szemügyre, mindinkább az a meggyőződésem, hogy római. Amikor István király meghalt, úgy tűnik, semmi sem volt értelemszerűbb, mint a római örökség már meglevő, fényűző szarkofágjához nyúlni. Azután a kőfaragók, akik talán éppen bizánciak voltak – s akik már régóta itt élhettek –, azt a feladatot kapták, hogy a pogány dekorációt keresztény szimbolikává alakítsák át. Ez mind valószínűbbnek tűnik, miközben a sarkokon látható „életfa” motívumokat nézem. Itt van a háromtagú, eredetileg bizánci díszítés, a szalag, amelylyel minden díszítőelemet elszegtek. Az egyik keskenyebbik oldalon a halott – gyermekként ábrázolt – lelkével felszálló angyal, ugyancsak bizánci eredetű ábrázolása. Ami azonban leginkább elgondolkodtat „az adott pillanatban itt tartózkodó kőfaragók” témájával kapcsolatban, a „megmunkálás” nyilvánvaló hiánya. Egyszerűen mintha a kőfaragók csak a helyszínen, a bazilikában dolgoztak volna, amikor már elhelyezték a durván megmunkált felületű szarkofágot. Az alján levő részek, amelyeket feltehetően belesüllyesztettek a lapokkal borított padlóba, nincsenek megmunkálva. Persze, mindezek az én tünődéseim, amelyek mit sem fognak változtatni a dolgokon. Az én dolgom, hogy elkészítsem a diplomamunkámat a tapasztalt szakemberek következtetéseire támaszkodva.

Mégis felejthetetlen élményekkel gazdagodva hagytam el a lapidáriumot. Számomra a szarkofág olyan volt, mint egy történelmi mérföldkő, amely kihívó módon szinte „kisugározza” a titkát. Mesterien van megfaragva, szépen néz ki, és méltó egy olyan kor királyához, amely cseppet sem hasonlít a miénkhez.

Csak a város egyéb nevezetességeinek számbavétele után tértem vissza a múzeumba. Megismerkedtem Kovács Péter művészettörténésszel, a múzeum kusztozával is. Ismeri Kondort. Kellemes, baráti hangú beszélgetés után váltunk el.

Pestre menet mindvégig azon tünődtem, hogy ami a román kori művészet kutatását illeti, reménytelen eset vagyok. Ez a monumentális hatású, lenyűgöző erejű alkotások megteremtésének kora. Ámbátor úgy tűnik, a szabadkai múzeum kusztozaként aligha lesz alkalmam valaha is kiismerni e korszak árnyalatnyi különbségeit. Itt, a bizánci és olasz behatások, a francia példák és a felismerhető, autentikusan helyi ismertetőjegyek határvonalán én egyszerűen elveszettnek érzem magam. Úgy tűnik, itt olykor-olykor inkább a kutatók rokonszenve vagy ellenszenve kerekedik felül, nem pedig egy-egy, többnyire névtelen kőfaragó mester, esetleg egy-egy műhely vagy iskola „kézjegyeinek” azonosítása. Engem lenyűgöz a régi építők titka – az események kifürkészhetetlensége – és leleményessége. Lenyűgöz a tudás, a szellemesen megfogalmazott jelenetek sora, s állandóan megpróbálom „felismerni, azonosítani” azt, aki ügyes iparos és képzeletgazdag alkotóművész egy személyben. Vajon élhetett

az alkotói szabadsággal, vagy csak egy alázasos kivitelező volt?! Kézműves munkás, szinte rabsorsban, ugyanakkor érzékeny, tökéletesen koncentráló gondolkodó is. Egyszerűen lenyűgöz az alkotó személyisége, s nem érdekel holmiféle hatásszférák vizsgálatának nekem sokszor gyanús kritériumok alapján történő „tolmácsolása”.

Megérkeztem „haza”, Ágota és Kondor már vártak.

Felvettem az alkotó-egyed témáját. Azt hiszem, a végén abban maradtunk, hogy mindez „borzasztóan egyszerű és rettentően összetett”. Kondornak alighanem akkor van igaza, amikor a spontaneitást hangsúlyozza és bírálja a – gyakran felolvasott – magyarázkodást. Úgy vélekedik, hogy a kőfaragó mesterek, miközben a szakmát tanulták, elsajátítottak valamiféle, csak a mesterekre jellemző „sablonokat” is. Azután ők is szert tettek bizonyos felismerhetőségre, sajátos kézjegyre, s a maguk szenzibilitásának megfelelő formák révén megteremtették a maguk kis „világát”. Amikor nem szorították őket szigorú korlátok közé, sikerült autentikus alkotásokat létrehozniuk, amelyek „mintha csak maguktól keletkeztek volna”. Az egyént mozgó titokzatos törvényszerűségeknek köszönhetően, a hatalommal rendelkező „gazda” diktátumával nem minden kényszerűségtől mentes összhangja eredményeként lenyűgöző kollektív alkotások láttak napvilágot. Ma az emberiség történetének remekművei ezek. Megemlítettük a piramisokat is, ám az őket létrehozó energiát inkább a korszerű koncentrációs táborok korai megfelelőiként véltük felismerni.

Holnap egyedülálló nap elé nézünk. Elmegyünk Gerlóczy Gedeonhoz, a Galamb utca 3-ba. Nincs messze. Németh Lajos beszélte meg látogatásunkat 18 órára.

1962. augusztus 26., vasárnap

Meleg a reggel, Ági és Kondor még alszanak. Közeledik pesti tartózkodásom vége. Váratlanul meghosszabbították a vízumomat, ez azonban nem jelenti azt, hogy az itt-tartózkodásomat is meghosszabbíthatom. Rendezgetem a bőröndömet. Aligha tudom belegyömöszölni a kapott könyveket, folyóiratokat és a jegyzeteimet. Ám ami a legfontosabb: van annyi anyagom, hogy egészen biztos meg tudom írni a diplomamunkámat. Szinte azt is megtehetném, hogy ne menjek el Pécsre. Minden, amire szükségem van, itt van a bőröndben, egészen új adatok tömkelege is. Ahhoz képest, hogy az egyetemen mennyi irodalom található a román kori magyar építészetről és szobrászatról, az én bőröndöm valódi kincstár. Valószínűleg holnap mégiscsak elutazok Pécsre, onnan pedig Pélmónostoron és Zomboron keresztül haza. Ki tudja, mikor jövök ismét Budapestre?

Pécsset állítólag „látni kell”, ebben mindenki megegyezik, még ezek a körülöttem levő modernnek is. Merőben természetes, hogy Dercsényi professzor úgy gondolja, hogy „... a kőtárt okvetlenül meg kell nézni, nem csak keresztülszaladni...”, de Németh Lajos is úgy véli, hogy a pécsi lapidárium domborművei

valóban modernnek és lenyűgözőek. Ha mindehhez még hozzáadom Kondor véleményét, miszerint „Pécs a dzsámival a központban igazi orientális város...”, attól tartok, ha nem megyek el, egyedülálló élményt mulasztok el. Közben, mintegy mellékesen, Dobrovicról gondolkodom. Talán éppen ott fogok valamilyen további kapcsolatot találni a kutatáshoz, mint ahogyan Papp Gábor is megtalált engem, s arra ösztönzött, hogy kutassam fel Vajdaságban Nagy István pasztelljeit? Vagyis mindenféleképpen elmegyek Pécsre, ha csak egyetlen napra is, és punctum. Visszaemlékezve az elmúlt napok eseményeire, megpróbálom csak úgy – „lazán” – kiegészíteni a jegyzeteimet. Sajnos, minden összezagyválódott, tulajdonképpen az események és az adatok „fontosságukban” ütik egymást. Tisztában vagyok azzal, hogy a *román kori művészet* miatt vagyok itt, de a kortárs mégiscsak felülkerekedik bennem. Lefülelem magam, mint a tanár a rossz diákot, akit a múzeumban minden érdekel a múzeumi vezető meséjén kívül. Nevek kavarnak a fejemben: Csontváry, Vajda, Derkovits, Egri, Rippl-Rónai, Czóbel és természetesen Kondor, Kassák, Ady, Bartók és Kodály...

Érdekes épületeket láttam Budapesten. Az Iparművészeti Múzeum, ahol Dercsényi lakik, s amely rokon az én otthoni, szabadkai épületeimmel, egészen egyszerűen közelebb áll hozzám, mint a középkori emlékművek. Nyugtalanít Csontváry, nem tudom hová tenni, ez nem az a nálunk oly népszerű naiv művészethez hasonlatos. Végre, jön Kondor.

– Gyere, megisszuk a kávé, és megyünk barangolni, báméskodni és beszélgetni. Találkozunk a Stojannal is.

Amíg isszuk a kávé és cigarettázunk, megpróbálom neki elmagyarázni kétélyeimet. Szemmel láthatóan nem érdekli. Azt állítja, hogy akár egy szorgos „kis hangya”, összegyűjtöttem mindenfélét, tehát az, amiért jöttem, el van intézve. Őt az érdekli, mik a további terveim. Szerinte én soha nem fogok a középkorral foglalkozni. Tehát ennek megfelelően a várakozásai szerint ezentől gyakrabban fogok jönni, de már az „élő művészet” és a művészekkel való együttműködés okán.

Áginak más programja van. Mi ketten a Kárpátia söröző felé vesszük az irányt, ahol már vár bennünket, vagy ahol mi fogjuk majd várni Vujičić Stojant. Nemsokára 11 óra, a megbeszélt időpont.

Elsőként érkezünk, de hamarosan Stojan is megérkezett; mint egy szikladarab, úgy rogyott a székre, miközben megállapította, hogy nagyon meleg van.

– Jó, hogy forróság van, és nem eső. Palicson éppen most nyílik a művésztelepek résztvevőinek első képzőművészeti találkozója – mondom. Stojan és Kondor abban a pillanatban ráharapott a „témára”.

Éppen belemerültünk a beszélgetésbe, a kiállításról, a művésztelepekről és kiváltképp a Nagyterasz emeletén levő egyedülálló kiállítóteremről, amikor váratlanul betoppant egy barát. Kondor és Stojan őszinte örömmel ugrottak fel, majd némi kérdezősködés után az asztalunkhoz invitálták.

Megismertem, a beteg festő volt, akit meglátogattunk. Végre tudom, ő Korniss (Dezső), az ismert, s nagy tisztelettel övezett figura; látogatásunk után Kondor mintegy mellékesen mondott róla ezt-azt. Most azonban a tapasztaltak alapján nyilvánvaló, hogy „történelmi” személyiséggel ülök egy asztalnál. Egy kicsit így is viselkedett. Mi voltunk a pórnép, ő a személyiség. Mellesleg igaza volt.

Korniss leült, és azonnal vitte a szót. Először is Kondornak elmondta, jobban érzi magát, s ezért gondolta, sétál egyet. Aztán olyan dolgokról beszélt, amit én nem érttem. Bizonyos neveket keserűséggel a hangjában emlegetett, bizonyos lépések meglepték, s panaszkodott a mindennapok különféle kellemetlenségeire... Hirtelen feleszmélve megkérdezte:

– Miről beszélgettetek?

Stojan kimerítően tájékoztatta, de nem az első képzőművészeti találkozóáról, hanem a „belgrádi művészetről”. Szemmel láthatóan jól informált volt, kiemelte az „alkotói szabadságot” és a kortárs jugoszláv művészetben tapasztalható művészi poétikák sokrétűségét.

Megpróbáltam az adott pillanatban a „palicsei porondot” eléráztatni. Biztos voltam benne, hogy most ott vannak Palicson a vezető művésztelepesek: Ács Jóska, Milan Konjović, Zoran Petrović... Megemlítettem Mića Popovićot és a *Part* című képét, ami egyúttal apropóul szolgált ahhoz is, hogy az informellról és a vele szemben támadt ellenérzésekről, valamint a kombinált technikákról – mint az itteni művészek mind gyakoribb megnyilvánulási formájáról – s az absztrakcióról beszéljek. Természetesen megemlítettem Protićot, Vrsajkovot, Faragót és Sáfrányt, s meséltem neki B. Szabó Györgyről, a kiváló rajzolóóról, az absztrakció elszánt védelmezőjéről, mintegy mellesleg megemlítve Bálint Endrének az „ázott varjúval” kapcsolatos megjegyzését is. Így aztán voltaképpen B. Szabó György ébresztette fel pont Korniss érdeklődését, aki kíváncsi lett Mića Popović már említett, *Part* című képére is. Stojan és Kondor nem lelkesedtek a témáért. Kondor azonban őszinte érdeklődéssel faggatott a művésztelepekről. Tetszett neki, hogy a művésztelepek a képzőművészeti hagyományokkal nem rendelkező kisebb helységekből éppen a kortárs művészet iránti érdeklődést keltik fel a helybeliekben. Tetszik neki ez a fajta „szocialista mecénatúra”, illetve az, hogy a befolyásos „pártkatonák” éppen az alkotói szabadságot támogatják. Ez természetesen Kornissnak is tetszett. Ám ő eleve szkeptikusan állapította meg, hogy ez a kéthetes jótékony „légkör” a művésztelepeken edeskevés komolyabb eredmények eléréséhez. Mindent összevetve, számára „Párizs utolérhetetlen”.

A Párizssal kapcsolatos észrevétel telitalálatnak bizonyult. Rögtön mondtam is, hogy az ötvenes években a művésztelepi résztvevők zöme éppen az itt eltöltött néhány nap alatt szerezhetett elsőkézből információt Párizsról. Ritka volt az a művész, aki 1952-ig, vagyis az első vajdasági művésztelepnek számító

zentai megalapításáig, beszélhetett Párizsról. Korniss úgy vélte, „élni kell Párizsban”, vagyis eltölteni bizonyos időt az élő, igazi művészek vonzáskörében. Azután pedig vissza kell térni és „európai szemmel kutatni és értékelni a nemzeti örökséget”. Bartókot említette, Picassót, saját magát és Vajda Lajost, az Európai Iskolát és más alkotókat.

Abban mindhárman megegyeztek, hogy az, amiről beszélnek, nem a hivatalos művészeti politika által fennén hirdetett „népies irányzat”, hanem annál sorsdöntőbb és összetettebb valami. Első ízben hallottam, hogy valaki meglehetősen keserűséggel elítéli a „magyar cigányzenét” is. Kondor azzal indokolta, hogy ez turistáknak való „kispolgári érzelgősség” a népiesen feldíszített csárdákban. Lassan, a hamis folklórkínálatot bírálva, eljutottunk a naiv művészetig, illetve én megemlítettem Csontváryt.

Már az elkövetkező pillanatokban megértettem, hogy Csontváry csak számomra „felfedezés”. Igaz, hogy ők meg nem tudtak Ivan Generalicről vagy Emerik Fejestről. Mindannyian tudtunk viszont arról a híres 1958-as, a Modern művészet 50 éve című brüsszeli kiállításról. Így azután felettébb érdekes eszmecsere bontakozott ki a naiv művészetéről, pontosabban arról, hogy a festő, ha autentikus alkotó, egyaránt értékes, akár „naiv”, akár nem. Csontváry a példa. Bolondnak tartották. Mégis a kiemelkedő és pártatlan szakemberek pont őt, nem pedig sokkalta ismertebb „okos” kortársait választották.

Megtudtam, hogy Kállai Ernő (1890–1954) nagy alapossággal foglalkozott vele s írt róla 1925-ben az *Új magyar piktúra* című könyvben. Megvan a könyv, de nem olvastam el. Szemmel láthatóan nem ez az egyetlen mulasztásom. S az is biztos, hogy nem ez lesz az utolsó.

Kiderült, hogy az Európai Iskola – ahová Korniss is tartozik – nagyra értékelte Csontváry festészetét. Valaki az avantgárdok sorában említette Ferenczy Károlyt (1862–1917), Gulácsy Lajost (1882–1932), Csontváryt és Vajdát. Éppen ebben a sorrendben, a közvetlenül a második világháború után íródott *Forradalom a művészetben...* című könyvre hivatkozva. Én négyük közül valami konkrétabbat csak Ferenczyről tudtam. Igencsak meglepődtem, amikor kiderült, Csontváryról 1949-ben Párizsban módfelett kedvezően nyilatkoztak. Állítólag elismeréssel szolt róla Jean Cassou, Picasso és Chagall is.

– Akkor Gerlóczynál miért beszéltek úgy Csontváryról, mint az 1958-as év szenzációjáról? – kérdeztem zavartan.

Később megmagyarázták. Az 1949-es párizsi kiállítás után sok mindent meséltek arról, hogy a képek elvesztek Párizsban, meg ilyesmit. Tulajdonképpen tévedésből a Szépművészeti Múzeum pincéjébe kerültek, ott heverték elfeledve évekig. Gerlóczy, a tulajdonos hiába érdeklődött hollétük felől.

A kérdés akkor vált ismét időszerűvé, amikor a brüsszeli tárlat szervezői azon óhajuknak adtak hangot, hogy a Modern művészet 50 éve című kiállításon éppen Csontváry *Tengerparti sétalovaglás* című képét állítanák ki. S az össze-

kuszálódott szálak kezdtek felfejtődni. Természetesen Brüsszel után Csontváry híres festő lett, akit többé nem lehet „eldugni”.

A Kárpátiában folytatott beszélgetés azonban kétségkívül Korniss miatt marad számomra emlékezetes. Nem szóltam semmit, de ő járt az eszemben. Az Európai Iskolához tartozott, akárcsak Barcsay, Bálint Endre, Egry József és mások. Akkor az Európai Iskolát adminisztratív úton, egyetlen tollvonással megszüntették, mert a szürrealizmus és az avantgárd törekvések nem voltak összeegyeztethetők a hivatalosnak számító szocialista realizmussal. Vagyis Kornisst is „eldugták” valamikor 1949 tájékán, akárcsak Csontváryt. A dolgok pártbeli megmondhatóit nemes egyszerűséggel leírtak bizonyos alkotókat. A „nép nevében” és a szebb jövő reményében megvonták tőlük azt a jogot, hogy művészek lehessenek.

Sört ittunk. Igaz, sose rajongtam a sörért, de ez egyben a legolcsóbb ital is, könnyen és hosszasan lehet fogyasztani. Egyébként is, úgy belemelegedtünk a beszélgetésbe, hogy ez már nem is számított.

– Na, írjunk alá a Bélának valami emléket, mondta, hogy szereti az ilyesmit! – kiáltott fel váratlanul Kondor. Azonnal fogta is a söralátétet, és elsőként írta rá: Budapest aug. 26. Kondor Béla, majd odatolta Korniss elé, aki komoly arccal – mintha csak valamilyen fontos dokumentumot írna alá – biggyesztette oda a nevét: Korniss D., majd következett Stojan D. Vujičić. Végül én is aláírtam.

Korniss aztán – mintha csak hangosan gondolkodna – arról dűnnyögött valamit, hogy az iménti aláírásgyűjtés olyan, mint egy „akció”, amelynek nem sejteni a végét. Most aláírtunk, a kérdés azonban az, hogy mikor fogják ugyanezek az emberek ugyanebben az összetételben végrehajtani ugyanezt az akciót. Szerinte ez kimondhatatlanul is azt a kívánságot fejezi ki, hogy „a papír maradandó érték legyen”. Akkor Stojan megmagyarázta neki, hogy néhány nappal ezelőtt találkoztunk először, s holnap elválnak útjaink. Természetesen mindannyian azt szeretnénk, ha ez a találkozó egy hosszú együttműködés és barátság kezdetét jelentené. Mellesleg arról is tájékoztatta Kornisst, hogy egyetemista vagyok, s a diplomamunkámat készítem.

Azt hiszem, Korniss egyszerűen „leírt”, amikor meghallotta, hogy a közép-korral foglalkozom.

Először Korniss távozott. Aztán Stojan búcsúzkodott egy kicsit, ideadta a névjegykártyáját, mondván, bármikor fordulhatok hozzá segítségért.

Végül Kondor és én maradtunk csak. Aztán elmentünk ebédelni egy szerényebb és a lakáshoz közelebb eső vendéglőbe. Korábban is ott ebédeltünk. Azt hiszem, ez volt Kondor kedvenc helye. Talán a csend és az oda betérő „köznapi halandók” miatt érezte szinte otthon magát ezen a helyen.

Ebéd után nem hazafelé vettük az irányt, sétáltunk a Rákóczi utcán, lödöröggtünk, úgy tettünk, mintha „utunk lenne valamerre”. Balra fordultunk, aztán megint balra és így hazajutottunk a Bécsi utca 1-be. Már esteledett. Egy üze-

netet találtunk, miszerint Ágota hamarosan jön. Csak azt nem tudtuk, mikor írta az üzenetet. Mulatságos volt. Kényelembe helyeztük magunkat, abban bízván, talán könnyebben elviseljük a hőséget. Kondor Wodka Wiborovát töltött, és odakészített egy kancsó friss vizet is. Amíg ezzel foglalatoskodott, eszembe jutott, hogy ő is mindig ugyanazt a „Rögtön jövök” feliratú cédulát teszi az ajtajára. Ennek akkor van értelme, ha közvetlenül a várt vendég jövetele előtt tűzi ki. Okoskodni kezdtem az üzenet célszerűségéről más alkalmakkor.

Németh Lajos telefonált. Miután megbizonyosodott, hogy otthon vagyunk, bejelentkezett, és hamarosan meg is érkezett. Nem sokkal később Ágota is megjött. Üldögéltünk, és beszélgettünk... Ágotának jutott elsőként eszébe, hogy ismét ugyanabban a felállásban vagyunk, „mint amikor fényképeztünk”. Egyetértettünk, hogy tényleg minden ugyanaz, csak akkor délután volt, most meg öreg este. Lajos megállapította, az idő is éppen olyan gyorsan elrepült.

Összegezve, mi minden történt az elmúlt néhány nap alatt, s mi mindent láttam ... ez a találkozó is elmúlt. Lajos szabadkozott, és elnézést kért, amiért nem tudott több időt szánni rám... Kondor tréfálkozva jegyezte meg, hogy így is elég hiábavaló órát töltöttünk együtt, még csak az hiányzik, hogy Lajos holmiféle tudományoskodásra kényszerítsen bennünket!

Elmenőben Lajos abbéli reményének és kívánságának adott hangot, hogy hamarosan sikerül megrendezni Kondor szabadkai kiállítását. És természetesen sikeres diplomálást is kívánt.

Kikísértük, és nyugovóra tértünk.

Elalvás előtt a benyomásaimat rendeztettem, jegyzeteltem, az aláírásokat nézegettem a Kárpátiából elhozott sőralátéten. Nem tudtam kiverni a fejemből Korniss meditalását az akcióról, amelynek beláthatatlan a vége. Ezzel a mondatral aludtam el: Mikor fogják ugyanezek az emberek ugyanebben a felállásban véghezvinni ugyanezt az akciót?

NÁRAY Éva fordítása

** Részletek a szerző készülő naplókötetéből*